

Levensbeschouwelijke diversiteit en seculiere oecumene

Symposium VdPC 23-09-2022

De titel van mijn lezing komt voort uit een vraag die wij regelmatig in het Vincent de Paul Center stellen: kunnen wij, binnen de veelheid van levensbeschouwingen, een fundament vinden dat verbindend kan werken? Ik ga me met u buigen over die vraag. In de titel van mijn lezing is ‘levensbeschouwelijke diversiteit’ een aanduiding voor uiteenlopende perspectieven op mens en wereld, ‘seculiere oecumene’ staat voor de gemeenschappelijke taak haar een leefbare wereld te doen zijn. Kunnen wij, gezien de verschillende manieren waarop we de werkelijkheid benaderen, verbindende bouwstenen vinden als fundament voor een seculiere oecumene? Een complexe vraag. Ik hoop ze wat te verduidelijken door in te gaan op de vier concepten in de titel. Vervolgens zal ik nagaan hoe een voorlopig antwoord eruit kan zien.

Oecumene

Mijn afstudeerrichting aan de toenmalige Katholieke Universiteit Nijmegen was oecumenische theologie. Deze discipline vergelijkt de doctrines van de diverse christelijke kerkgenootschappen, (rooms katholiek, oosters orthodox, protestant) om oplossingen te vinden voor hun ideologische twistpunten. In de verdeelde christelijke kerken kwam steeds meer het gevoel op dat oecumene van de ene kerk van Christus noodzakelijk is. Kerken dienden in gesprek te gaan met elkaar en hun bijdrage te leveren aan het beter en rechtvaardiger bewoonbaar maken van de aarde. De slogan ‘Eén kerk of geen kerk’ deed opgang. Deze leus is een voorloper van de uitdrukking die paus Franciscus gebruikt in zijn milieuencycliek *Laudato Si*: één wereld of geen wereld. Eenheid van kerken en eenheid van de wereld passen samen in het begrip ‘oecumene’. De Griekse oorsprong ervan betekent ‘heel de bewoonde aarde’.

Seculier

Aan ‘oecumene’ voeg ik ‘seculier’ toe. Dat doe ik omdat dit woord de inhoud van oecumene, zoals ik die nu bedoel, nader kan bepalen en versterken. ‘Seculier’ komt van *saeculum*, het Latijnse woord dat zowel eeuw betekent (de tijd waarin wij leven) als wereld (de ruimte die wij bewonen). De toevoeging ‘seculier’ spitst oecumene toe op de tijdruimtelijkheid die de basisconditie is van alle leven op onze planeet. Seculiere oecumene is aanwezig waar mensen zich gemeenschappelijk, met rede en gevoel, inzetten voor een bezielde, leefbare wereld.

Levensbeschouwing

Wie wij ook zijn, allemaal bevinden wij ons in de tijdruimtelijke wereld die aarde heet. In haar ruimte wonen wij, in haar tijd zijn wij onderweg. We hebben er een organische relatie mee, maken er deel van uit. Tegelijkertijd kunnen we haar vanaf een zekere afstand bekijken, er een positie tegenover innemen. De houding tegenover dit gezamenlijk huis fundeert en kleurt onze levensbeschouwing. Wat is een bezielde, leefbare wereld? Het antwoord op die vraag is divers en afhankelijk van veel factoren maar tenslotte heeft ieder – al dan niet bewust – een eigen kijk op de wereld als de plek die bezielde leven mogelijk maakt.

Levensbeschouwelijke diversiteit

In de laatste halve eeuw veranderde het levensbeschouwelijk landschap drastisch van gedaante. Voorheen vormden politieke richtingen en christelijke kerken een levenslang tehuis en een vast richtsnoer voor denken en handelen. In het antwoord op de vraag ‘wie ben je?’ werd veelal teruggebogen op de familie en haar gezamenlijke achtergrond: een ideologie, een godsdienst, een omvattend systeem waarin de eigen levensopvattingen werden ondergebracht. Intussen is de persoonlijke dimensie sterk op de voorgrond geraakt (‘ik ben ik’). Die individualisering leidt tot de veelvormigheid die ons naar de beginvraag van mijn inleiding brengt: Kunnen wij, gezien de verschillende manieren waarop we de werkelijkheid benaderen, verbindende bouwstenen vinden als fundament voor een seculiere oecumene? Het mogelijke antwoord op deze vraag cirkelt rond diversiteit en oecumene. Diversiteit staat voor veelheid, oecumene voor eenheid. De dynamiek die deze tegenstelling oproept vraagt om vitale interactie tussen mensen.

Communicatie als brug

Als we een seculiere oecumene willen bevorderen, wat kan communicatie daar dan aan bijdragen? Communiceren is een breed verschijnsel: we doen het altijd: wij kunnen niet niet communiceren. Wij vertellen onze verhalen in verschillende toonaarden: schreeuwen, fluisteren, ruziën, argumenteren, tegenspreken en instemmen. Ik probeer wat meer zicht te krijgen op het complexe veld van communicatie door onderscheid te maken tussen vier verschillende communicatiedomeinen: een intern domein, communicatie met mezelf, een extern domein, communicatie met de ander, een cultureel domein, communicatie met de cultuur en een brondomein, communicatie met de bron. Wat is eigen aan deze vier domeinen in het gesprek over een seculiere oecumene? Wat kan hun rol zijn bij het ontstaan van een gezamenlijke inzet in het dichterbij brengen van een bezielde wereld?

Intern domein

Het intern domein is het gesprek met mezelf. Het is voortdurend aanwezig, werkend, dromend en communicerend met anderen. In het gesprek met mezelf doorleef ik het eigen bestaan en sta ik stil bij wat in mij omgaat. Ook met betrekking tot de klimaatcrisis. Onderzoek wijst uit dat driekwart van de Nederlanders zich zorgen maakt over de gevolgen van de opwarming van de aarde. Berichten daarover kunnen hard binnenkomen en stress veroorzaken. Met name bij jongeren zijn er gevoelens van boosheid, angst, verdriet of moedeloosheid wanneer zij de toestand van de wereld tot zichzelf laten doordringen. Er zijn nu klimaatpsychologen die proberen te helpen bij klimaatstress. Interne bewustwording is namelijk belangrijk voor de kwaliteit van het gesprek met anderen. Want hoe zou je hierover met anderen goed kunnen praten als het gesprek met jezelf niet lukt? Hoe kan externe communicatie lukken als de interne communicatie stagneert?

Extern domein

Het externe domein staat voor de communicatie van mensen met elkaar. Wij wisselen betekenissen uit. Dat gebeurt op veel manieren: open, gesloten, direct, indirect. Allerlei motieven spelen in dat gesprek, zelfonthulling, toenadering, de beste willen zijn. Verschil in levensbeschouwing kan gemakkelijk leiden tot botsingen, ruis, storing in het contact. Een goed gesprek over de toestand van de wereld veronderstelt iets van een gemeenschappelijk perspectief. Dat kan leiden tot onderling vertrouwen.

Cultureel domein

Op het cultureel domein bevindt de communicatie zich in de context van allerlei terreinen in de samenleving, zoals politiek, zorg, wonen, onderwijs, kunst, techniek. In de moderne wereld speelt technologie een belangrijke rol. We hebben een fascinatie voor alles wat we kunnen waarnemen en meten. Bezieling laat zich vaak slechts indirect waarnemen en het meten ervan is moeilijk. De psychiater Jim van Os meldt vanuit zijn vakgebied dat in onze cultuur de dimensie van spiritualiteit, zin- en betekenisverlening is weg gefilterd. In hetzelfde vakgebied wordt deze waarneming gedeeld door onder meer Marc Desmet die constateert dat het mechanistische, technische wereldbeeld de nadruk legt op efficiëntie, productie en groei. Dat leidt tot verlies aan verbondenheid tussen mensen en tot gevoelens van zinloosheid.

Brondomein

Het brondomein vertegenwoordigt die laag in de communicatie waarop zich een werkelijkheid aandient die, door tradities en culturen heen, verschillende namen krijgt zoals

God (in het geloof van de bijbel), Allah (in het islamitisch geloof), het geheel der dingen (in de poëzie van Dante), het Zijn (in de filosofie van Heidegger), het Leven (in de filosofie van Dilthey). Allemaal verschillende namen die verwijzen naar een bron, een overstijgende en omvattende werkelijkheid waarin mensen thuishoren. Zoals de rivier een bron heeft en een bestemming, zo is ook het bestaan gelinkt aan een bron, betrokken in een bezielde verband. Besef krijgen van dat verband is niet het gevolg van een intellectueel inzicht in het universum, maar van het gevoel erdoor geraakt te zijn. Het is de ervaring deel uit te maken van een totaliteit, deel te zijn van een groter geheel. Of in de taal van de cabaretier Dolf Jansen: ‘Samen zijn we onderdeel van iets groters. Dat is altijd de basis geweest, sinds ik vanaf mijn veertiende nadenk over politiek. Je kunt een grote mond hebben, cynisch zijn of de vlag ondersteboven hangen, maar je bent onderdeel van iets groters en daarmee heb je je te verhouden.’ (Trouw 3-09-22).

Stelling

Vanuit de genoemde domeinen, kom ik tot de volgende stelling: communicatie waarin de vier domeinen fungeren in hun samenhang verschaft een vitaal fundament voor inspiratie en wederkerigheid op de weg naar een leefbare wereld. Anders gezegd: integrale communicatie, dus communicatie die alle vier domeinen verkent, kan een bijdrage leveren aan een seculiere oecumene. Is dit een reële verwachting?

Kenmerken van de samenleving

De vraag is namelijk in hoeverre de sociaal-maatschappelijke context gunstig is voor de verdere ontwikkeling van een seculiere oecumene. Ik schets enkele visies op die context. De Pools-Britse socioloog Zygmunt Bauman noemt haar vloeibaar: de moderne-samenleving zet mensen op een weg van angst, waarbij alle vaste ankerpunten vloeibaar zijn geworden. De Canadees politiek filosoof Charles Taylor betoogt dat het individualisme de mensen het recht heeft gegeven om te kiezen voor een eigen levenspatroon, om in geweten te beslissen welke overtuigingen ze aanhangen. De Nederlandse sociaalpsycholoog Hans Boutellier noemt onze samenleving identitair. Ze draait niet meer om grote verhalen waar omvangrijke groepen zich in kunnen vinden.

‘Vloeibaar, authentiek, identitair’. Kenmerken die een voedingsbodem zijn voor diversiteit. In het kiezen van positie worden wij voortdurend geconfronteerd met vloeibare grenzen, ook in het kiezen van positie tegenover de aarde. ‘Vooruitgang’ betekent economische groei,

steeds snellere en beter werkende instrumenten, een cultuur die aangewezen is op voortdurend wisselende hypes en modes. Integrale communicatie raakt in het nauw.

Hartmut Rosa

Reeds in 1953 sprak de theoloog en cultuurfilosoof Romano Guardini over 'het primitieve dogma van de vooruitgang'. Dat denkt op dit moment ook de wereldbekende Duitse socioloog Hartmut Rosa. Hij ontwikkelde een sociologie van de relatie met de wereld (*Soziologie der Weltbeziehung*). Hij kritiseert het spreken over 'vooruitgang' en het onbewuste geloof dat ons leven beter wordt als het ons lukt de wereld economisch, technisch en cultureel in onze dienst nemen. Om dat 'betere leven' te bereiken moeten we immers de aarde op alle mogelijke manieren (wetenschappelijk, juridisch, politiek en in het dagelijks leven) berekenbaar en controleerbaar maken. De wereld als veroveringsobject. Zij moet verfügbar worden, tot onze beschikking komen.

Maar dit gaat ten koste van de aarde en voert ongemerkt tot een agressieve houding tegenover haar. De wereld trekt zich terug en wordt onleesbaar en stom. Er is dan geen werkelijke dialoog meer. Ze verandert van 'moeder aarde' in 'tot slaaf gemaakte'. Ze is een object waarover wij heersen en dat we kunnen uitbuiten.

Een verandering van de mens loopt hiermee parallel. Wij hebben 'mens' en 'menselijk' gedefinieerd als autonoom. De autonome mens ontwikkelde zich van beheerder tot heerser. Op het eerste gezicht is iedereen daarbij gebaat. Wij danken er welvaart aan, zelfbepaling, ontwikkeling en wereldburgerschap. Maar tegelijkertijd is de wereld een plek geworden van rationeel-instrumentele planning, met als gevolg dat ze verregaand van de ervaring is losgeraakt. De relatie waarin mens en wereld antwoordend tegenover elkaar staan is verstoord. De resonantie is gedoofd.

Resonantie

Met 'resonantie' bedoelt Rosa de relatie waarin mens en wereld antwoordend tegenover elkaar staan. In de resonantie ervaring speelt de mens zelf geen actieve rol. Ze overkomt hem. De wereld op zichzelf heeft zin. Ze is bezielde. Een bezielde wereld is geen stom object, maar iets met een eigen stem, een communicatiepartner voor mensen die zich bewust zijn zelf te behoren tot deze bezielde wereld. In de resonantie-ervaring wordt de ziel gewekt en de verbinding hersteld tussen mens en wereld, een verbinding die ervaart in een integrale communicatie met zichzelf, met de ander, met de cultuur en met de bron.

Generatie 17

Gespreid over dit symposium hoort en ziet u impressies van groepen die samenkomen onder de naam Generatie17, in de wandelgangen G17. Ik stel nog eens de vraag van het begin en kijk naar de praktijk van deze groepen. De vraag was: kunnen wij, gezien de verschillende manieren waarop we de werkelijkheid benaderen, verbindende bouwstenen vinden als fundament voor een seculiere oecumene? Ik schetste een integraal communicatiemodel van vier domeinen. Levert dat zulke bouwstenen?

In de nog jonge praktijk van G17 groepen blijkt het verlangen naar verbinding het centrale punt te zijn: verbinding met zichzelf, met elkaar, met de cultuur en met de bron. Dit vraagt om een houding van stilstaan, wachten, luisteren: het vermogen om nauwlettend bij zichzelf en bij anderen aanwezig te zijn. Daartoe is een vrijplaats noodzakelijk. Niet om te discussiëren, maar om het eigen verhaal op te diepen en het uit te wisselen met het verhaal van de ander. Alle communicatiedomeinen doen daarin mee, een ruimte waarin resonantie kan gedijen.

Tot slot. Voor mij is verbinding zoeken met de bron essentieel. Essentieel voor het besef van een gemeenschappelijke wereld. Essentieel voor de mogelijkheid in resonantie te zijn met die wereld. Essentieel ook voor het besef dat wij niet zelf de schepper zijn van ons bestaan, maar erfgenamen van de bron die ons te boven gaat en omvat.

Tjeu van Knippenberg